تحلیل ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های سازنده عرصه تربیت دینی؛ براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

سیده منصوره موسوی/ دانشجوی دکتری گروه روان‌شناسی و علوم تربیتی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
فهیمه انصاریان / استادیار گروه علوم تربیتی (گرایش فلسفه تعلیم و تربیت)، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
✍ **معصومه صمدی**/ دانشیار گروه علوم تربیتی، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران، ایران fsamadi30@yahoo.com
لطف‌الله عباسی سروک/ استادیار گروه مدیریت آموزشی و آموزش عالی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۱۷ ـ **پذیرش:** ۱۴۰۰/۱۱/۰۹

چکیده

هدف این پژوهش، تحلیل ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های سازنده عرصهٔ تربیت دینی، براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش می‌باشد. روش‌های مورد استفاده در این پژوهش عبارت بود از: روش تحلیلی که شامل تجزیه، ترکیب، کشف روابط و کشف شبکه مفهومی، جست‌وجوی ارتباط میان مفاهیم مختلف و بازشناسی روابط و شبکه‌ها بود. یافته‌های پژوهش در قالب پاسخ به سؤال تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های تربیت دینی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش انجام شد. جامعهٔ آماری این پژوهش، سند تحول بنیادین، مبانی نظری تحول بنیادین و منابع و مقالات معتبر دینی است. یافته‌های این پژوهش شامل ابعاد ۴ گانه تربیت دینی و ۱۰ مؤلفه تربیت دینی و ۴۴ شاخص اصلی تربیت دینی است که در سند تحول بنیادین مطرح گردیده‌اند از این‌رو می‌توان گفت: سند تحول بنیادین در عرصهٔ تربیت دینی، با منابع معتبر دینی و با نظر صاحب‌نظران تربیت دینی همسو بوده و نگاه سند به تربیت دینی جامع بوده و زیربنای اصلی تمامی‌ساحت‌های تربیتی می‌باشد. با توجه به اهمیت نقش تربیت دینی مطالعه مذکور برای تصمیم‌گیرندگان برای دستیابی به اهداف سند تحول بنیادین کاربرد دارد.

کلیدواژه‌ها: تحلیل ابعاد، مؤلفه‌ها، شاخص‌های سازنده، تربیت دینی، سند تحول بنیادین.

مقدمه

تربیت دینی، یک ضرورت است. عمق بخشیدن به آموزه‌های دینی، افراد را از آسیب‌های اخلاقی و اجتماعی مصون می‌دارد؛ چراکه بسیاری از شرارت‌های افراد ناشی از نداشتن تربیت دینی و اخلاقی است و درونی شدن ارزش‌های دینی موجب می‌شود آنان در برابر این انحرافات مقاومت بیشتری داشته باشند (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۱، ص۱۲). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، دارای ۸ هدف کلان، ۱۵ راهبرد، ۲۳ هدف عملیاتی، ۱۳۱ راهکار برای اجرای اهداف آن است. عملیاتی نشدن سند تحول بنیادین، یکی از مهم‌ترین چالش‌های پیش روی نظام تعلیم و تربیت کشور است که به‌زعم مسئولان دست‌اندرکار، پیشرفت و عملیاتی نمودن سند تحول بنیادین، تاکنون به کمتر از ۳۰٪ می‌رسد. وجود بیش از یک میلیون پرسنل، بیش از سیزده میلیون دانش‌آموز و هفتصد منطقه آموزش و پرورش، مسئولیت مدیران ستادی در اجرای برنامه‌ها را بسیار سنگین و حساس کرده است (بهروزی، ۱۳۹۷، ص۳). تربیت دینی، از منظر مبانی نظری تحول بنیادین آموزش و پرورش، این‌گونه تعریف می‌شود. به‌طورکلی با درنظر گرفتن نسبت دین و تربیت، دوگونه تربیت دینی قابل تصور است: ابتدا تربیتی که چهارچوب بنیادی و اصول آن بر پایه دین و معیارهای دینی استوار است. درحقیقت، این نوع تربیت دینی در مقابل تربیت وابسته به دنیا یا همان سکولار (شکل رایج تربیت در دنیای معاصر) قرار می‌گیرد و تمامی ابعاد تربیت را براساس نظام معیار دینی شامل می‌شود. در مجموعهٔ حاضر، از این معنای کلی با تعبیر «تربیت اسلامی» یاد شده است. دوم، نوع دیگری تربیت، برای ارتقاء دین‌داری و گرایش به دین متربیان و ناظر به اموری نظیر تربیت اعتقادی و عبادی و اخلاقی ایشان صورت می‌پذیرد (مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰، ص۱۵۹).

حضرت علی﵇ دربارهٔ ضرورت داشتن روش در کارها می‌فرمایند: «ما خاصگان و یاران و گنجوران نبوت و درهای رسالت هستیم و در خانه‌ها جز از درهای آن نتوان وارد شد». در اهمیت داشتن روش، امام صادق﵇ فرمودند: «العامل علی غیر بصیره کالسائر علی غیر طریق فلاتزیده سرعه السیر الا بعدا» (جعفری، ۱۳۸۹، ص۹). تربیت دینی و اخلاقی، فرآیند زمینه‌سازی و به‌کارگیری شیوه‌های صحیح و تقویت و ایجاد صفات و رفتارهای اخلاقی و از بین بردن رفتارها و آداب غیراخلاقی در انسان است (صمدیان، ۱۳۹۳، ص۲).

تجربیات موجود و تحقیقات انجام شده در مدارس، نشانگر این است که مسئله آموزش دینی، از وضعیت مطلوبی برخوردار نبوده، گاه با تأثیرات معکوسی نیز همراه گردیده است. از این‌رو لازم است نگاهی دوباره دراین زمینه داشته باشد و به تجدید نظر و اصلاح روش‌ها و راهبردهای خویش بپردازد (باهنر، ۱۳۷۸، ص۸). جامعهٔ امروز ایران، از معدود جوامعی است که دین در آن حضور مکشف، فعال و پرمسئولیتی دارد (شجاعی‌زند، ۱۳۸۰، ص۳).

از جمله مهم‌ترین عرصه‌هایی که در سند تحول بنیادین به آن پرداخته شده است، ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی است که شامل تدابیر و اقداماتی است که برای پرورش ایمان و التزام آگاهانه متربیان نسبت به

مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها، اعمال و صفات دینی و اخلاقی و در تکوین تعالی هویت دینی و اخلاقی ایشان صورت می‌پذیرد (فاتحی ابراهیم‌آباد و همکاران، ۱۳۹۴، ص۱). بر مبنای اهدافی که در سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش درنظر گرفته شده، می‌توان گفت: متن سند به همه جوانب تربیت دینی پرداخته است و در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، می‌توان انتظار اجرایی شدن همه‌جانبه تربیت دینی را داشت، اما تحقق تربیت دینی مطلوب براساس سند تحول بنیادین، منوط به شناخت عوامل، موانع تحقق آن نیز است (ترکاشوند و همکاران، ۱۳۹۷، ص۱۱). این پژوهش، می‌تواند با شناسایی ابعاد مؤلفه‌ها و شاخص‌های تربیت دینی، براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، برای برنامه‌ریزان درسی راهگشای تدوین برنامه‌های درسی و آموزشی مناسب در جهت شناسایی، رشد و شکوفایی استعدادهای مختلف دانش‌آموزان باشد تا متربیان به میزان استعدادها و توانایی‌ها و تلاش‌های خود، در مسیر درست و تحقق حیات طیبه گام بردارند. همچنین مدیران و معاونان پرورشی در تدوین برنامه عملیاتی آموزشی و پرورشی مدارس به آن استناد کنند.

روش‌شناسی پژوهش

روش این پژوهش رویکردی تحلیلی، توصیفی و واکاوی به روش اسنادی و کتابخانه‌ای است. در این پژوهش، سعی شده است همهٔ منابع موجود گردآوری و مطالعه شود که طی آن، متن کامل سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، در راستای دستیابی به ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های تربیت دینی، تعاریف و حدود و ثغور تربیت دینی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت. در مرحله نخست، کلیه فصول سند تحول بنیادین و مبانی نظری تحول بنیادین تحلیل محتوا شد و جملاتی که مضمون تربیت دینی داشت، شناسایی و به‌طور دقیق (با ذکر نشانی، متن و زمینه مصداقی) و در فرم تحلیل محتوا ثبت گردید و مجموعه ابعاد و مؤلفه‌ها و شاخص‌های مرتبط با موضوع، از متن سند تحول استخراج و همان موارد در منابع معتبر دینی و مقالات صاحب‌نظران، به قلم نویسندگان مورد بررسی قرار گرفته و سپس، براساس فصل مشترک موجود بین مصادیق مذکور، آنها در ۱۱ مؤلفه و ۴ بعد محتوایی جداگانه طبقه‌بندی شدند و در نهایت، ۴۴ شاخص که برای هر مؤلفه و بعد به‌صورت جداگانه تبیین گردید.

جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری پژوهش

جامعه آماری پژوهش، شامل متن سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰) است. به‌دلیل لزوم جامعیت نمونه، نمونه‌گیری از متن سند انجام نشده و کل جامعه مذکور مورد بررسی، تحلیل و طبقه‌بندی قرار گرفته.

ابزار گردآوری داده‌ها

برای تحلیل محتوای سند تحول بنیادین، از ابزار فرم وارسی دو مرحله‌ای باز و بدون پیش‌سازمان‌یافتگی استفاده شد. روایی ابزار، به‌وسیلهٔ تأئید صاحب‌نظران تأمین و پایایی آن نیز با محاسبه ضریب همبستگی داده‌های حاصل از

تحلیل محتوای انجام شده اولیه، با تحلیل محتوای انجام شده مجزای دیگر در آن متن (توسط متخصص دیگر)، محاسبه شد که ضریب مذکور برابر با ۰/۹۱ بود.

داده‌های این پژوهش به‌صورت زیر به‌دست آمد:

از طریق فیش‌برداری، مطالعه کتاب‌ها و مقالات کلیدی، ثبت مطالعات و اطلاعات، مشاهده سایت‌ها، سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش و مبانی نظری آن، اسناد و استفاده از موارد مکتوب، به‌عنوان مبنای تحقیق انجام شد. سپس، با مطالعه و بررسی این منابع ابعاد، مؤلفه‌ها، شاخص‌های تربیت دینی، براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

تحلیل داده‌ها در این پژوهش، بدین صورت بود که در پاسخ به سؤالات تحلیل داده‌ها به‌طور مستمر و پیوسته و همزمان با فرایند جمع‌آوری اطلاعات، از طریق دسته‌بندی، طبقه‌بندی، کدگذاری و تفسیر صورت گرفت.

یافته‌های پژوهش

نخستین یافته پژوهش: با عنایت به جمع‌بندی شاخص‌ها و مؤلفه‌های تربیت دینی، از منظر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، می‌توان مجموع مؤلفه‌های مذکور را در چهار بعداصلی شناختی، عاطفی، رفتاری و پیامدی طبقه‌بندی کرد که در بعد شناختی: ۱۴ شاخص مطرح در ۲ مؤلفهٔ معرفت و دانایی، فکری و اعتقادی قرار گرفت. همچنین، در بعد عاطفی ۱۵ شاخص مطرح در ۴ مؤلفه قرار گرفت که شامل انگیزه درونی، احساس دینی، تجربهٔ درونی و گرایش فطری بودند و در بعد سوم، که بعد رفتاری است، ۱۰ شاخص مطرح در ۲ مؤلفه شامل التزام درونی و عمل قرار گرفت. در بعد پیامدی نیز ۵ شاخص مطرح در ۲ مؤلفهٔ توانمندی دینی و اراده و اختیار قرار گرفتند.

شاخص‌های تربیت دینی اشاره شده در مبانی نظری سند تحول بنیادین

دینداری و اخلاق، حفظ کرامت و عزّت نفس، عقلانیت‌محوری، کسب بصیرت دینی، مسئله‌محوری، تعالی ارزش‌های دینی، پرهیز از ایمان گروی صرف، پرهیز از تکفیر و تفسیق، پرهیز از تحجر و خرافه‌گویی، ارزش‌های عام انسانی، حرکت از الزام بیرونی به الزام درونی، مدرنیته و سنت، توازن بین ظاهر و باطن، رعایت اعتدال، رفع و دفع رذایل، خدامحوری و اطاعت از خدا، خودشناسی، عدالت‌محوری، توجه کردن به ارزش‌های الهی به جای ارزش‌های غیر الهی، اقدام به عمل برای خدا، ناظر دانستن خداوند در همهٔ احوال، توکل بر خدا، راضی بودن به رضای خداوند، دعا و استعانت از خدا، امیدواری به رحمت خدا، اعتقاد به روز رستاخیز، یادآوری مرگ، پرهیز از دلبستگی به دنیا، پرهیز از آرزوی دراز، اکتفا به حد ضرورت از دنیا، عبرت از درگذشتگان، محوریت دین در همهٔ امور زندگانی، تقوا، جهاد با نفس، انجام واجبات، پرهیز از عُجب و خودپسندی، پرهیز از ستم، صبر و تحمل در راه حق، توبه، تسلیم بودن در برابر قضاء و قدر الهی، خاشع بودن، گریستن از خوف الهی، تواضع، امر به معروف و نهی از منکر و یادآوری و شکرگزاری نعمت‌ها (مبانی نظری سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰، ص۲۱۸).

جدول ۱. ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های الگوی تربیت دینی براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

ابعاد	مؤلفه	ردیف	شاخص
بعد شناختی	مؤلفه فکری و اعتقادی	۱	دینداری تنها پشتوانهٔ واقعی اخلاقی و تنها با پذیرش و آموزش مؤلفه‌های اساسی از دینداری می‌توان دم از اخلاق و آدمیت زد (دین‌داری و اخلاق).
		۲	در اصول دین تقلید جایز نیست و اصول دین زمانی برای فرد ارزشمند می‌شود که از عطش استفاده کند (عقلانیت‌محوری).
		۳	یکی از عام‌ترین اصول در تربیت دینی اصل خدامحوری است (خدامحوری و اطاعت از خدا).
		۴	خداوند متعال همواره و در همه حال، ناظر و شاهد بر اعمال رفتار و نیات انسان است (ناظر دانستن خداوند در همه احوال).
		۵	در سایهٔ اعتقاد به معاد است که هدف از آفرینش تحقق می‌آید و اعمال در رفتار انسان ارزش و معنا پیدا می‌کند (اعتقاد به روز رستاخیز و یادآوری مرگ).
	مؤلفه معرفت و دانایی	۶	بصیرت دینی، هوشیاری و یقین همراه با باور و پذیرش قلبی، حرکت در صراط مستقیم و رسیدن به حقیقت تنها با بصیرت ممکن و شدنی است (کسب بصیرت دینی).
		۷	تهذیب و تزکیهٔ نفس، حرکت به سوی معبود و پرواز به سوی ابدیت و رسیدن به اوج ملکوت با خودشناسی میسر است (خودشناسی).
		۸	یکی از مهم‌ترین و پرثمرترین روش‌های تربیتی که در سیرهٔ پیشوایان مورد توجه خاص بوده و کاربرد بسیار داشته، روش عبرت‌آموزی است (عبرت از درگذشتگان).
		۹	حب دنیا و حب خداوند در یک دل ابداً و هرگز جمع نمی‌شود (پرهیز از دلبستگی به دنیا).
		۱۰	آرزوهای کاذب و دور و دراز که از مهم‌ترین رذایل اخلاقی بوده، انسان را از خدا دور ساخته و به انواع گناهان آلوده می‌کنند (پرهیز از آرزوهای دراز).
		۱۱	قناعت سازنده است.یک انسان قانع، همیشه از دلی آرام و طبعی بلند برخوردار است (اکتفا به حد ضرورت از دنیا).
		۱۲	نگه‌داری نفس از چیزی که موجب گناه می‌شود و گرفتار خشم و غضب الهی می‌گردد. و به‌معنای دینداری در حوزهٔ ایمان و عمل است (تقوا).
		۱۳	مسلمان باید در همهٔ حالات عهده‌دار قلب خویش بوده تا از سخت شدن آن جلوگیری نماید؛ چراکه در غیر این‌صورت، خشوع در آن راه نمی‌یابد (خشوع و خضوع).
		۱۴	ابراز دوستی و پذیرش ولایت و سرپرستی اولیای او (تولی) و نیز احساس و ابراز دشمنی نسبت به دشمنان خدا (تبری) و افرادی که شاخص ولایت‌پذیری را دارند، دارای صفات عالیه ایمان هستند که زیربنای آن معرفت و بصیرت است (تأکید بر اصل تولی و تبری و اصل ولایت‌پذیری).
	مؤلفه یادگیری	۱۵	هدف یادگیری مسئله‌محور، کمک به یادگیرنده در کسب هدف‌های هر دو حیطه شناختی و عاطفی است، بر نقش فعال یادگیرنده در جریان یادگیری تأکید می‌ورزد (مسئله‌محوری).
		۱۶	با توجه به اهمیت انگیزه درونی، لازم است در فرایند یاددهی ـ یادگیری (تربیت دینی) مربی به‌دنبال آن باشد که پس از ارائه معرفت و بینش صحیح و مناسب زمینه‌های الزام درونی و التزام درونی و التزام عملی را در متربیان فراهم آورد (حرکت از التزام بیرونی به الزام درونی).
		۱۷	ما باید در تمام شئون زندگی به قضا و قدر الهی اعتقاد داشته باشیم و تصورمان از قضا و قدر، تصور صحیح و درستی باشد (تسلیم بودن در برابر قضا و قدر الهی).
	مؤلفه احساس دینی	۱۸	اولین و مهم‌ترین کاری که پیش روی ما قرار دارد، تحول معنوی و روحی انسان است (تعالی ارزش‌های دینی).
		۱۹	اخلاص؛ پاکیزه کردن عمل از هرگونه آلودگی به غیر خداست (اقدام به عمل برای خدا؛ اخلاص).
		۲۰	عُجب، خودبزرگ‌بینی و بی‌عیب دانستن خود و خود را از همه برتر انگاشتن است (پرهیز از عجب و خودپسندی).
		۲۱	هرچه معرفت انسان نسبت به خداوند بیشتر شود، بر خوف و خشیت او افزوده می‌گردد (گریستن از خوف خدا).
		۲۲	یادآوری نعمت‌ها، روش تربیتی بسیار مؤثری است که مربیان بزرگ بشریت آن را به‌طور گسترده مورد استفاده قرار داده‌اند (یادآوری و شکرگذاری نعمت‌ها).
	گرایش فطری	۲۳	در جوامعی که اعتقاد به دین دارند، تعالیم دین و فطرت، منشأ بسیاری از ارزش‌های اجتماعی آنها را تشکیل می‌دهد (ارزش‌های عام انسانی).
		۲۴	نظام آموزشی ما با پدیده‌های نو ازجمله جهانی شدن مواجه است. به‌نظر می‌آید که باید به بازتعریف سنت‌ها دست زد (سنت و مدرنیته).

	مؤلفه تجربه درونی	۲۵	این مرحله همان مرحلهٔ پاک نمودن قلب است که همان مراحل حضور قلب در محضر پروردگار می‌باشد (رفع و دفع رذایل).
		۲۶	مؤمن در پیمودن راه حق به خود تزلزل راه نداده و خدا را تکیه‌گاه مطمئن خود قرار داده و همه امورش را به او واگذار می‌نماید (توکل بر خدا).
		۲۷	رسیدن به درجات عالی و کمالات معنوی، در پرتو مجاهده با نفس اماره «جهاد اکبر» میسر است (جهاد با نفس).
		۲۸	امید یک حالت روحی و روانی و برانگیزاننده انسان به کار و فعالیت است (امیدواری به رحمت خدا).
		۲۹	ایمان‌گرایی افراطی تنها حکم به نفس بودن ایمان دارد. بنابراین، (پرهیز از ایمان‌گرایی صرف) می‌تواند ما را به تربیت دینی راهنمایی کند.
بعد پیامدی			
		۳۰	پرهیز از توهین به مقدسات اهل‌سنت و قرار دادن جریان شیعی در برابر اهل تسنن (پرهیز از تکفیر و تفسیق).
		۳۱	برای نیاز یک ملت و یک نظام و یک کشور، که نیاز لحظه به لحظه است، نتواند علاج و دستور ارائه بدهد (پرهیز از تحجر و خرافه‌گرایی).
		۳۲	اعدلو هو اقرب للتقوی... عدالت پیشه کنید که آن به تقوا نزدیک‌تر است (مائده: ۸) (عدالت‌محوری).
		۳۳	ظلم یکی از شنیع‌ترین گناهان است (پرهیز از ستم).
		۳۴	تواضع و فروتنی یک حالت عالی روحی و روانی است که از برکت معرفت انسان به حق و به خلق و به دنیا به‌دست می‌آید (تواضع).
		۳۵	یکی از مهم‌ترین بنیان‌های فکری «تأثیر و تأثر متقابل ظاهر و باطن آدمی است» (توازن بین ظاهر و باطن).
	مؤلفه عمل	۳۶	اسلام انسان را در تمامی ابعاد و عرصه‌های زندگی به میانه‌روی و اعتدال فراخوانده است (رعایت اعتدال).
		۳۷	هیچ کاری بدون اراده و مشیت خداوند انجام نمی‌گیرد. کسی که خداوند مونس او است، ترس به خدا راه نمی‌دهد (دعا و استعانت از خدا).
		۳۸	امر به معروف و نهی از منکر؛ یعنی از طریق عطوفت و محبت و با نیت الهی و به قصد خیر، مردم را به انجام کار نیک دعوت کردن و بازداشتن از کار منکر (امر به معروف و نهی از منکر).
		۳۹	مقصود از انجام واجبات، رسیدگی به مقام بندگی است که در سایهٔ دل سپردن به فرامین و دستورات الهی حاصل می‌شود (انجام واجبات).
بعد پیامدی		۴۰	توبه و استغفار فرصتی بسیار مغتنم و حیاتی برای جبران معاصی و گناهان و ترک فساد و ورود در راه روشن و نورانی هدایت و رستگاری است (توبه).
		۴۱	کرامت، صفتی است در ذات انسان که به‌معنای برخورداری انسان از اعتلای روحی و تمایل او به امور ارزشمند و شریف و دوری گزیدن از امور پست و حقیر می‌باشد (حفظ کرامت و عزت نفس).
	مؤلفه توانمندی دینی	۴۲	مقام رضایت به آنچه خدا بخواهد، از مقامات بسیار رفیع اخلاقی و عرفانی است (راضی بودن به رضای خدا).
		۴۳	انسان پرورش‌یافته در مکتب دینی هرگز سعادت و نیک‌بختی به خویش را در گرو عوامل مادی، نمی‌داند و زندگی او از علم و حکمت مطلق خداوندی سرچشمه گرفته است (محوریت دین در همهٔ امور زندگی).
		۴۴	منظور از صبر، همان استقامت در برابر مشکلات و حوادث گوناگون است، نقطهٔ مقابل آن «جزع» و بی‌تابی است؛ به‌معنای تسلیم شدن در برابر مشکلات (صبر و تحمل در راه حق).

دومین یافته پژوهش: برای پاسخگویی به سؤال پژوهش، پیرامون «ابعاد، سازنده الگوی تربیت دینی براساس سندتحول بنیادین آموزش و پرورش کدام‌اند؟ به شرح ذیل می‌باشد:

شناسایی ابعاد الگوی تربیت دینی، براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش پس از مطالعه عمیق منابع، طی فرایند کدگذاری انتخابی صورت گرفت. در نهایت ۴ بعد برای الگوی مزبورشناسایی شده است. به‌عبارت دیگر، ابعاد الگوی تربیت دینی، براساس سند تحول به کمک کدگذاری انتخابی، در قالب نظریه داده‌بنیاد تحت عناوین چهارگانه «بعد شناختی، بعد عاطفی، بعد رفتاری و بعد پیامدی» به‌دست آمد. برای حصول تربیت دینی، مربی باید بتواند در سه بعد شناختی، عاطفی و رفتاری متربی تغییر ایجاد کند؛ در بعد شناختی قصد دادن اطلاعات و آگاهی و دانش، فهم، تجزیه و تحلیل، و ارزیابی که این مراحل نیز به‌صورت مرحله به مرحله باید صورت بگیرد و هر مرحله‌ای پیش‌نیاز مرحله بعدی می‌باشد. با توجه به قابلیت‌های عقل ـ که شرح داده شد ـ همه این مراحل از طریق عقل به‌دست می‌آید. وقتی ما در بعد شناختی تغییر ایجاد کردیم، برای تغییر در نگرش یا بعد عاطفی شخصیت

متربی ـ که خود نیز مراحلی دارد ـ (توجه، واکنش، ارزشگذاری، باور و...)، به رویکرد دیگری نیاز است که در اینجا مربی بتواند در متربی نفوذ پیدا کند تا متربی آمادگی پذیرش و باور در او فراهم شود، برای نفوذ در متربی، محبت، صداقت در گفتار، احترام و...، می‌تواند مؤثر باشد و در بعد رفتاری، باید متربی اقدام به انجام عمل کند که این نیاز به اراده و تکرار می‌باشد که اینها از قابلیت‌های عادت می‌باشد.

درخصوص این یافته، می‌توان گفت: یافته به‌دست‌آمده با یافته‌های پژوهشگرانی همچون *سبحانی‌نژاد* و همکاران (۱۳۹۳)، *دلبری*، و همکاران (۱۳۹۳)، *فاتحی* و همکاران (۱۳۹۴)، *میرزابیگی* و *خرم‌آبادی* (۱۳۹۶)، *پورخزایی* (۱۳۹۸)، *ترکاشوند* و همکاران (۱۳۹۷)، *داوودی* (۱۳۹۹)، *نیرومند* و همکاران (۱۳۹۹) همخوانی دارد.

بعد اول: «بعد شناختی»

با دو مؤلفه و ۱۴ شاخص مبتنی بر شاخص‌های آماری به‌دست‌آمده، یک عامل زیربنایی برای الگوی تربیت دینی براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش را ارائه می‌دهد.

جدول ۲. ابعاد مؤلفه‌ها و شاخص‌های زیرمجموعه بعد شناختی

ابعاد	مؤلفه	ردیف	شاخص
بعد شناختی	مؤلفه فکری و اعتقادی	۱	دینداری تنها پشتوانهٔ واقعی اخلاقی و تنها با پذیرش و آموزش مؤلفه‌های اساسی از دینداری می‌توان دم از اخلاق و آدمیت زد (دین‌داری و اخلاق).
		۲	در اصول دین تقلید جایز نیست و اصول دین، زمانی برای فرد ارزشمند می‌شود که از عطش استفاده کند (عقلانیت‌محوری).
		۳	یکی از عام‌ترین اصول در تربیت دینی، اصل خدامحوری است (خدامحوری و اطاعت از خدا).
		۴	خداوند متعال همواره و در همه حال، ناظر و شاهد بر اعمال رفتار و نیات انسان است (ناظر دانستن خداوند در همه احوال).
		۵	در سایهٔ اعتقاد به معاد است که هدف از آفرینش تحقق می‌آید و اعمال در رفتار انسان ارزش و معنا پیدا می‌کند (اعتقاد به روز رستاخیز و یادآوری مرگ).
	مؤلفه معرفت و دانایی	۶	بصیرت دینی، هوشیاری و یقین همراه با باور و پذیرش قلبی، حرکت در صراط مستقیم و رسیدن به حقیقت، تنها با بصیرت ممکن و شدنی است (کسب بصیرت دینی).
		۷	تهذیب و تزکیهٔ نفس، حرکت به سوی معبود و پرواز به سوی ابدیت و رسیدن به اوج ملکوت با خودشناسی میسر است (خودشناسی).
		۸	یکی از مهم‌ترین و پرثمرترین روش‌های تربیتی، که در سیرهٔ پیشوایان مورد توجه خاص بوده و کاربرد بسیار داشته، روش عبرت‌آموزی است (عبرت از درگذشتگان).
		۹	حب دنیا و حب خداوند، در یک دل هرگز و هرگز جمع نمی‌شود (پرهیز از دلبستگی به دنیا)
		۱۰	آرزوهای کاذب و دور و دراز، که از مهم‌ترین رذایل اخلاقی بوده، انسان را از خدا دور ساخته و به انواع گناهان آلوده می‌کنند (پرهیز از آرزوهای دراز).
		۱۱	قناعت سازنده است. یک انسان قانع، همیشه از دلی آرام و طبعی بلند برخوردار است (اکتفا به حد ضرورت از دنیا).
		۱۲	نگه‌داری نفس از چیزی که موجب گناه می‌شود و گرفتار خشم و غضب الهی می‌گردد و نیز به‌معنای دینداری در حوزهٔ ایمان و عمل است (تقوا).
		۱۳	مسلمان باید در همهٔ حالات، عهده‌دار قلب خویش بوده تا از سخت شدن آن جلوگیری نماید چراکه در غیر این‌صورت خشوع درآن راه نمی‌یابد (خشوع و خضوع).
		۱۴	ابزار دوستی و پذیرش ولایت و سرپرستی اولیای او (تولی) و نیز احساس و ابراز دشمنی نسبت به دشمنان خدا (تبرا) و افرادی که شاخص ولایت‌پذیری را دارند، دارای صفات عالیه ایمان هستند که زیربنای آن معرفت و بصیرت است (تأکید بر اصل تولی و تبری و اصل ولایت‌پذیری).

باید به کودکان، نخست اندیشیدن را آموخت. این هدف به‌دست نمی‌آید، مگر اینکه مقدمات آن فراهم شده باشد. فکر، نخست با احساس آغاز می‌شود. از ترکیب تأثرات حسی، عقل حسی و مفاهیم، و از ترکیب مفاهیم، ادراک عقلانی حاصل می‌شود. عقل حسی، به‌تدریج در کودک ظهور می‌کند، اما عقل واقعی، که همانا ادراک عقلانی است، تا سن ۱۶–۱۵ سالگی ظاهر نمی‌شود. استدلال شیوه‌ای است که باید در آموزه‌های دینی از آن مدد گرفت، مشروط بر اینکه در هر سنی، متناسب با آن سن و به زبان همان سن استدلال شود. کودک زیبایی و نیکی را می‌بیند و می‌شناسد (شیرزاد، ۱۳۹۶، ص۱۲۰). ارتقای معرفت و بصیرت دینی، انقلابی و سیاسی برای برای رشد و تعالی معنوی و اخلاقی معلمان، دانش‌آموزان و مشارکت برای ارتقای معنوی خانواده (راهبردهای کلان سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص۲۳، بند۱۱).

اولین هدف عملیاتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، عبارت است از: پرورش تربیت‌یافتگانی که از دانش‌های پایه و عمومی سازگار با نظام معیار اسلامی، همچنین از توان تفکر، درک و کشف پدیده‌ها و رویدادها، به‌عنوان آیات الهی و تجلی فاعلیت خداوند در خلقت و نیز دانش، بینش و مهارت‌ها و روحیه مواجهه علمی و خلاق با مسائل فردی و خانوادگی و اجتماعی برخوردارند (مبانی نظری سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰، ص۲۶). بعد شناختی تربیت دینی، درحقیقت مهم‌ترین بعد آن بوده و از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ چرا که پذیرش تربیت دینی، اگر با شناخت عمیق صورت گیرد، حتماً جاودانه‌تر خواهد بود. در مورد دانش‌آموزان، که به مراتب روحیه جست‌وجوگر دارند و به‌دنبال علت هر معلولی هستند و بدون دلیل قانع‌کننده مبحثی را نمی‌پذیرند، همین امر موجب شده بعد شناختی تربیت دینی در مرتبه اول قرار گیرد. سند تحول بنیادین هم که هدف اصلی آن تربیت دانش‌آموز تمام ساحتی، با توجه به نظام معیار اسلامی و تحقق مدرسه صالح و حیات طیبه می‌باشد، با زیربنا بودن ساحت تربیت اعتقادی عبادی اخلاقی، همواره به بعد شناختی تربیت دینی دانش‌آموزان توجه ویژه داشته است تا جایی که در بیانیه ارزش‌ها در بند ۶، به‌صراحت ایجاد «هویت شناخت‌مدار و واقع‌نمایی و معنای گسترده، جامع و منسجم معرفت (وحیانی، عقلانی، نقلی و تجربی)» (مبانی نظری سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰، ص۱۳). در بند ۱۳ «پرورش، ارتقا و تعمیق انواع و مراتب عقلانیت، در همهٔ ساحت‌های تعلیم و تربیت» (همان، ص۱۴) را جزء موارد اصلی ارزش‌ها مطرح کرده است. در این پژوهش، پس‌مطالعه منابع معتبر دینی و آثار صاحب‌نظران و تأیید آن، در فرایند دلفی بعد شناختی، به‌عنوان یکی از ابعاد اصلی عنوان گردیده و به ارزیابی توجه سند تحول و مبانی نظری تحول بنیادین، به بعد شناختی پرداخته شده که در نهایت نیز از طریق تحلیل عاملی به تثبیت رسید. فرهنگ‌سازی، برای ایجاد فضای منعطف توأم با شناخت و احترام متقابل و مسئولیت متقابل اولیا، مربیان و متربیان، توجه متوازن به جنبه‌های مختلف حیات انسانی، در اجرای برنامه‌های آموزشی و تربیتی مدرسه، بهره‌گیری از ظرفیت امامان جمعه مدارس، در اجرای برنامه‌های تربیتی و مراسم ملی و مذهبی برای ارائه شناخت عمیق نسبت به آموزه‌ها و اعتقادات تربیت دینی، برقراری روابط عدل و احسان در سطح مدرسه با برگزاری ویژه‌برنامه‌های مرتبط با آن، ازجمله مواردی است که در

این پژوهش پیشنهاد می‌شود، جهت توجه به بعد شناختی تربیت دینی اهمیت ویژه‌ای دارد. همچنین علاوه بر موارد اشاره شده در این پژوهش، از جمله عوامل مؤثر در ارائه الگوی تربیت دینی، براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، فراهم کردن تجربیات متربیان متناسب با شرایط رشدی آنان در همه ابعاد، با بهره‌گیری از نظرات روان‌شناسان، جامعه‌شناسان و استادانی دانشگاهی تشخیص داده شد و بعد شناختی همراه با مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن، از جمله مهم‌ترین عوامل تأثیرپذیری تربیت دینی از سوی دانش‌آموزان یافتیم.

بعد دوم: «بعد عاطفی»

با ۴ مؤلفه و ۱۵ شاخص مبتنی بر شاخص‌های آماری به‌دست آمده، یک عامل زیربنایی برای الگوی تربیت دینی، براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به دست می‌آید.

جدول ۳. ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های زیرمجموعه بعد عاطفی

ابعاد	مؤلفه	ردیف	شاخص
بعد عاطفی	مؤلفه نگیزه درونی	۱	هدف یادگیری مسئله‌محور کمک به یادگیرنده، در کسب هدف‌های هر دو حیطه شناختی و عاطفی است. بر نقش فعال یادگیرنده در جریان یادگیری تأکید می‌ورزد (مسئله‌محوری).
		۲	با توجه به اهمیت انگیزه درونی لازم است در فرایند یاددهی یادگیری (تربیت دینی) مربی به‌دنبال آن باشد که بعد از ارائه معرفت و بینش صحیح و مناسب زمینه‌های الزام درونی و التزام درونی و التزام عملی را در متربیان فراهم آورد (حرکت از التزام بیرونی به الزام درونی).
		۳	ما باید در تمام شئون زندگی به قضا و قدر الهی اعتقاد داشته باشیم و تصورمان از قضا و قدر، تصور صحیح و درستی باشد (تسلیم بودن در برابر قضا و قدر الهی).
	مؤلفه احساس دینی	۴	اولین و مهم‌ترین کاری که پیش روی ما قرار دارد، تحول معنوی و روحی انسان است (تعالی ارزش‌های دینی).
		۵	اخلاص، پاکیزه کردن عمل از هرگونه آلودگی به غیر خداست (اقدام به عمل برای خدا؛ اخلاص).
		۶	عجب خودبزرگ‌بینی و بی‌عیب دانستن خود و خود را از همه برتر انگاشتن است (پرهیز از عجب و خودپسندی).
		۷	هرچه معرفت انسان نسبت به خداوند بیشتر شود، بر خوف و خشیت او افزوده می‌گردد (گریستن از خوف خدا).
		۸	یادآوری نعمت‌ها روش تربیتی بسیار مؤثری است که مربیان بزرگ بشریت، آن را به‌طور گسترده مورد استفاده قرار داده‌اند (یادآوری و شکرگذاری نعمت‌ها).
	گرایش فطری	۹	در جوامعی که اعتقاد به دین دارند، تعالیم دین و فطرت، منشأ بسیاری از ارزش‌های اجتماعی آنها را تشکیل می‌دهد (ارزش‌های عام انسانی).
		۱۰	نظام آموزشی ما، با پدیده‌های نو ازجمله جهانی شدن مواجه است. به‌نظر می‌رسد که باید به بازتعریف سنت‌ها دست زد (سنت و مدرنیته).
	مؤلفه تجربه درونی	۱۱	این مرحله همان مرحلهٔ پاک نمودن قلب است که همان مراحل حضور قلب در محضر پروردگار می‌باشد (رفع و دفع رزایل).
		۱۲	مؤمن در پیمودن راه حق به خود، تزلزل راه نداده و خدا را تکیه‌گاه مطمئن خود قرار داده و همهٔ امورش را به او واگذار می‌کند (توکل بر خدا).
		۱۳	رسیدن به درجات عالی و کمالات معنوی، در پرتو مجاهده با نفس اماره «جهاد اکبر» میسر است (جهاد با نفس).
		۱۴	امید یک حالت روحی و روانی و برانگیزاننده انسان به کار و فعالیت است (امیدواری به رحمت خدا).
		۱۵	ایمان‌گرایی افراطی، تنها حکم به (نفس بودن ایمان دارد. بنابراین، (پرهیز از ایمان‌گرایی صرف) می‌تواند ما را به تربیت دینی راهنمایی کند.

در تربیت دینی، مربی باید تلاش کند که متربی از سر شوق و اشتیاق به تجارب درونی دست یابد، به‌نحوی که خود بتواند فطرت خداجوی خود را کشف کرده، تجربه دینی را به‌طور حضوری شهود کند. این امر ممکن نخواهد شد، جز با عشق؛ عشق کلید تربیت دینی است. کسب فضائل اخلاقی، باید به‌واسطهٔ عشق به خداوند حاصل شود.

انسان کامل کسی است که بتواند گرایش‌های والای انسانی، همچون کمال‌طلبی، حقیقت‌جویی، خداجویی، علم‌طلبی، عدالت‌خواهی و... را در خود بپروراند. درحقیقت، جمال معنوی است که می‌تواند دل را مهیای کمال سازد. برای شناخت حقیقت، می‌توان از عقل و استدلال و نیز دل مدد جست. از طریق مشاهده عقلانی و مطالعه آیات و نشانه‌ها، می‌توان گام به گام به شناخت عقلی نائل شد. اما به‌واسطه ادراک شهودی ـ که از طریق دل صورت می‌پذیرد ـ می‌توان بی‌واسطه به حقیقت دست یافت و این چیزی جز اشراق نیست. باید به متربی نشان داد که ایمان به خداوند جلوه‌ای از عشق و زیبایی است. تربیت واقعی، ریشه در درون فرد دارد. باید کششی از درون باشد تا پذیرش پیام تربیتی را میسر سازد. آموزه‌ها و تجارب دینی، باید به‌صورت دلنشین همراه با جذبه درونی وجود متربی را سرشار از شور و عشق نموده، به گفته *یونگ*، وی را به تعادل روانی و آرامش روحی نائل سازد.

تربیت دینی، اگر مبتنی بر تربیت رسمی باشد و صرفاً بر ظواهر و آداب و رسوم دینی منحصر شود و با اشتیاق درونی همراه نباشد، نمی‌تواند موجب تقویت گرایش‌های دینی فرد شود. درحقیقت، مربی با بیدارکردن فطرت متربی زمینه را برای کشف و شهود زیبایی‌های درونی او فراهم می‌سازد. اینجاست که متربی خود به خلق زیبایی می‌پردازد. روشی که ما در آموزش تعلیمات دینی اتخاذ کرده‌ایم، مبتنی بر حفظ و انتقال مطالب و مفاهیم دینی است. ما می‌کوشیم تا دانش‌آموز از طریق آموزش محتوایی خاص، نسبت به دیانت نگرش مثبت یابد و به اخلاق متخلق شود. درحالی‌که محتوای آموزشی تعلیمات دینی، عمدتاً خشک است و جنبه استدلالی دارد. به‌طور کلی به‌نحوی ارائه می‌شود که قادر نیست شور و اشتیاق درونی دانش‌آموز را برانگیزد و منجر به تجارب درونی و دینی وی گردد. بنابراین، بر مربی است شرایطی ایجاد کند و فرصت‌های آموزشی مناسبی فراهم آورد تا متربی بتواند شخصاً به تجربه‌های دینی دست یابد. معرفت اکتسابی، که از طریق آموزش حاصل می‌شود، هنگامی سودمند است که مربی بتواند از طریق برانگیختن گرایش‌های فطری آدمی، آموزش را با سرشت خداجوی انسان پیوند دهد. این امر ممکن نخواهد شد، مگر اینکه میان مربی و متربی پیوندهای عاطفی ـ اعتقادی برقرار گردد. پیوند عاطفی میان مربی و متربی، کلام نخست در فرآیند یاددهی ـ یادگیری است، به‌خصوص هنگامی که سخن از ارزش‌هاست. شاگرد هنگامی سخن معلم را به جان و دل خریدار است که در آغاز شخصیت، روش و منش او را پذیرفته باشد. فرایند یاددهی ـ یادگیری در آموزش‌های اخلاقی، باید متفاوت از سایر انواع آموزش‌ها باشد. در اینجا شاگرد باید دل در گرو معلم داشته باشد تا بتواند عقاید و باورهای او را از آن خود ساخته، شخصیت وی را در خود متجلی سازد. در غیر این صورت، آموزش تعلیمات دینی به ارائه محتوایی خشک و بی‌روح بدل خواهد شد.

در این پژوهش، از جمله عوامل مؤثر در ارائه الگوی تربیت دینی براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، بعد عاطفی با مؤلفه‌های انگیزه درونی، مؤلفه احساس دینی، مؤلفه گرایش فطری و مؤلفه تجربه درونی با ۱۵ شاخص به دست آمد.

بعد سوم؛ بعد رفتاری

با ۲ مؤلفه و ۱۰ شاخص، مبتنی بر شاخص‌های آماری به‌دست آمده، یک عامل زیربنایی برای الگوی تربیت دینی براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش را ارائه می‌دهند.

جدول ٤. ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های زیرمجموعه بعد رفتاری

ابعاد	مؤلفه	ردیف	شاخص
بعد رفتاری	مؤلفه التزام درونی	۱	پرهیز از توهین به مقدّسات اهل‌سنت و قرار دادن جریان شیعی در برابر اهل تسنن (پرهیز از تکفیر و تفسیق).
		۲	برای نیاز یک ملت و یک نظام و یک کشور، که نیاز لحظه به لحظه است، نتواند علاج و دستور ارائه بدهد (پرهیز از تحجّر و خرافه‌گرایی).
		۳	اعدلو هو اقرب للتقوی... عدالت پیشه کنید که آن به تقوا نزدیک‌تر است (مائده:۸) (عدالت‌محوری).
		۴	ظلم یکی از شنیع‌ترین گناهان است (پرهیز از ستم).
		۵	تواضع و فروتنی، یک حالت عالی روحی و روانی است که از برکت معرفت انسان، به حق و به خلق و به دنیا به‌دست می‌آید (تواضع).
		۶	یکی از مهم‌ترین بنیان‌های فکری «تأثیر و تأثر متقابل ظاهر و باطن آدمی است» (توازن بین ظاهر و باطن).
	مؤلفه عمل	۷	انسان اسلام را در تمامی ابعاد و عرصه‌های زندگی به میانه‌روی و اعتدال فراخوانده است (رعایت اعتدال).
		۸	هیچ کاری بدون اراده و مشیت خداوند انجام نمی‌گیرد. کسی که خداوند مونس او است، ترس به خدا راه نمی‌دهد (دعا و استعانت از خدا).
		۹	امر به معروف و نهی از منکر؛ یعنی از طریق عطوفت و محبت و با نیت الهی و به قصد خیر، مردم را به انجام کار نیک دعوت کردن و بازداشتن از کار منکر (امر به معروف و نهی از منکر).
		۱۰	مقصود از انجام واجبات، رسیدگی به مقام بندگی است که در سایهٔ دل‌سپردن به فرامین و دستورات الهی حاصل می‌شود (انجام واجبات).

مربی چه در جایگاه پدر و مادر و چه در جایگاه معلم، باید سعی کند تا در کودک فضائل اخلاقی به ملکات اخلاقی مبدل گردد. برخی فلاسفه معتقدند: باید فضائل اخلاقی چنان در روح آدمی رسوخ کند که حتی در خواب هم به عمل خلاف نیندیشد و این ممکن نیست مگر آنکه عادات نیکی از کودکی در وی پرورش یابد. به همین جهت، تربیت را فن تشکیل عادات دانسته‌اند. گرچه برخی علمای تعلیم و تربیت جدید، تشکیل عادات را روشی تلقینی دانسته، آن را مغایر با تربیت می‌دانند، اما اکثر متفکران تعلیم و تربیت، بر این نکته اتفاق‌نظر دارند که باید تلاش کرد تا کودک از طفولیت، به عادات نیک خو گیرد و پرورش یابد.

بعد چهارم: بعد پیامدی

با ۲ مؤلفه و ۵ شاخص مبتنی بر شاخص‌های آماری به‌دست آمده، یک عامل زیربنایی برای الگوی تربیت دینی، براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش را ارائه می‌دهند.

جدول ۵. ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های زیرمجموعه بعد پیامدی

ابعاد	مؤلفه	ردیف	شاخص
بعد پیامدی	مؤلفه اراده و اختیار	۱	توبه و استغفار فرصتی بسیار مغتنم و حیاتی برای جبران معاصی و گناهان و ترک فساد و ورود در راه روشن و نورانی هدایت و رستگاری است (توبه).
		۲	کرامت صفتی است در ذات انسان که به‌معنای برخورداری انسان از اعتلای روحی و تمایل او به امور ارزشمند و شریف و دوری گزیدن از امور پست و حقیر می‌باشد (حفظ کرامت و عزت نفس).
	مؤلفه توانمندی دینی	۳	مقام رضایت به آنچه خدا بخواهد از مقامات بسیار رفیع اخلاقی و عرفانی است (راضی بودن به رضای خدا).
		۴	انسان پرورش‌یافته در مکتب دینی هرگز سعادت و نیک‌بختی به خویش را در گرو عوامل مادی نمی‌داند و زندگی او از علم و حکمت مطلق خداوندی سرچشمه گرفته است (محوریت دین در همهٔ امور زندگی).
		۵	منظور از صبر همان استقامت در برابر مشکلات و حوادث گوناگون است، نقطهٔ مقابل آن "جزع" و بی‌تابی است به‌معنای تسلیم شدن در برابر مشکلات (صبر و تحمل در راه حق).

پیامد دینی، به اعمالی گفته می‌شود که از عقاید، احساسات و اعمال مذهبی ریشه می‌گیرد و از ثمرات و نتایج ایمان در زندگی و کنش‌های بشر است. از نظر *گلاک* و *استارک*، بعد پیامدی جدا از سایر ابعاد، قابل بررسی نیست. رفتارهای دینی، می‌توانند در معنای پیامدی سنجه‌ای از دینداری باشند که منجر به استواری ایمان مذهبی می‌شود؛ آنچه که موجب می‌شود تا از باور، اعمال، تجربه و دانش دینی پیروی شود (مهدی‌زاده، ۱۳۷۹، ص۵).

سومین یافته پژوهش: این پژوهش در پاسخ به سؤال پژوهش، با عنوان «مؤلفه‌های سازنده هر یک از ابعاد الگوی تربیت دینی براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش چیست؟» به شرح ذیل است: شناسایی ۱۰ مؤلفه طی دو مرحله کیفی و کمی بود که در مرحله کیفی، با استفاده از مصاحبه، کدگذاری محوری و فن دلفی به‌دست آمده‌اند. مؤلفه‌های به‌دست آمده عبارت‌اند از: «مؤلفه فکری و اعتقادی مؤلفه معرفت و دانایی، مؤلفه انگیزه درونی، مؤلفه احساس دینی، گرایش فطری، مؤلفه تجربه درونی، مؤلفه التزام درونی، مؤلفه عمل، مؤلفه اراده و اختیار، مؤلفه توانمندی دینی».

درخصوص سومین یافته می‌توان گفت: یافته به‌دست‌آمده با یافته‌های پژوهشگرانی همچون *ترکاشوند* و همکاران (۱۳۹۷)، *ماهروبختیاری* و همکاران (۱۳۹۷)، *میرزابیگی* و *خرم‌آبادی* (۱۳۹۶)، *اسدی*، *پورشریف* و *اسدی* (۱۳۹۵)، *فاتحی* و همکاران (۱۳۹۴)، *سبحانی‌نژاد* و همکاران (۱۳۹۳)، *شرفی* و *شرفی* (۱۳۹۲)، *بیجنوند* و همکاران (۱۳۹۱)، *بیجنوند* و *باقری* (۱۳۹۱)، *بیجنوند* (۱۳۸۲) مطابقت دارد و نسبت به مبانی نظری به تعداد مؤلفه‌ها اضافه شده است.

چهارمین یافته پژوهش: این پژوهش در پاسخ به سؤال پژوهش، پیرامون «شاخص‌های سازنده هریک از مؤلفه‌های الگوی تربیت دینی براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش چیست؟» این‌گونه عنوان شد که شناسایی ۴۴ شاخص در مرحله کیفی بود که در پایان و در مرحله کمی نیز ۴۴ شاخص مورد تأیید قرار گرفت.

درخصوص چهارمین یافته باید گفت: یافته به‌دست‌آمده با یافته‌های پژوهشگرانی همچون *شرفی* و *شرفی*

(۱۳۹۲)، *عجم* و *سعیدی رضوانی* (۱۳۹۲)، *سبحانی‌نژاد* و همکاران (۱۳۹۳)، *فاتحی* و همکاران (۱۳۹۴)، *اسدی* و همکاران (۱۳۹۵)، *میرزابیگی* و *خرم‌آبادی* (۱۳۹۶)، *پورخزایی* (۱۳۹۸)، *ترکاشوند* و همکاران (۱۳۹۷)، *شکری نصرت‌آباد* و *خدیوی* (۱۳۹۸)، *اقدامی* و همکاران (۱۳۹۹)، *اندیشه* و همکاران (۱۳۹۹)، *رضایی داودی* و *آرمند* (۱۳۹۹)، *کامپر* (Cumper) (۲۰۱۶)، *بروبرگ* (Broberg) (۲۰۱۷)، *استرادا* و *همکاران* (et al Estrada) (۲۰۱۹)، *ساروگلو* و *همکاران* (Saroglou etc) (۲۰۲۰)، با تربیت دینی در سند تحول مصوب شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۷) همخوانی دارد.

نتیجه‌گیری

یکی از محدویت‌هایی که در بحث تحقق تربیت دینی، به‌ویژه در سند تحول بنیادین وجود دارد، ابهاماتی است که موجب فاصله گرفتن معلمان و ذی‌نفعان و دست‌اندرکاران و در مجموع، بازیگران آموزش و پرورش از سند تحول شده است. به‌نظر می‌رسد، از مهم‌ترین کارهایی که می‌تواند در تحقق اهداف سند تحول بنیادین و اجرایی کردن تأکیدات مقام معظم رهبری ما را یاری نماید، از بین بردن ابهامات و به‌نوعی ساده‌تر بیان کردن موضوعات مورد نظر به‌خصوص در عرصه تربیت دینی است. این پژوهش، می‌تواند با در اختیار قرار دادن ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های تربیت دینی، براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، زمینهٔ آشنایی و از بین بردن ابهامات را برای دست‌اندرکاران و مسئولان و ذی‌نفعان و بازیگران آموزشی، اعم از مدیران، معلمان، مسئولان و دانش‌آموزان و خانواده‌ها، به زبانی ساده‌تر و به‌دور از مباحث فلسفی و سنگین مبانی نظری تحول بنیادین فلسفه تعلیم و تربیت رسمی و عمومی، به‌ویژه در قلمرو تربیت دینی و ساحت تربیت اعتقادی، عبادی، اخلاقی، در راستای تحقق اهداف متعالی سند تحول بنیادین و چشم‌انداز ۱۴۰۴ فراهم آورد. از این‌رو، پژوهش حاضر به این نتیجه کلی دست یافت که با توجه به هدف اصلی سند تحول بنیادین؛ یعنی تحقق حیات طیبه و پرورش انسان کامل و همانا رسیدن به قرب الی الله، در این سند و مبانی نظری آن، به مقوله تربیت دینی به‌عنوان کلیدی‌ترین عامل دستیابی به اهداف فوق، به‌صورت ویژه پرداخته شده است. به‌عبارت دیگر، ساحت تربیت اعتقادی، عبادی، اخلاقی، به‌عنوان زیربنای سایر ساحت‌های تربیتی مطرح گردیده است. در بررسی‌های به‌عمل آمده در این پژوهش، ثابت شد که به هر ۴ بعد و ۱۰ مؤلفه و ۴۴ شاخص مطرح تربیت دینی، در سند تحول بنیادین و مبانی نظری آن، توجه ویژه صورت گرفته است. ازآنجاکه برای تبیین و شناسایی ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های تربیت دینی، نیاز بوده تا مبانی نظری و پیشینه پژوهش‌های صورت گرفته در عرصهٔ تربیت دینی و سند تحول بنیادین و مبانی نظری آن، به‌طور جامع و کامل و عمیق مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد، از این‌رو با عنایت به اینکه در این پژوهش، به ارائه موارد متقنی از آن پرداخته شده است، می‌تواند به‌عنوان مجموعه‌ای جامع و مدون راهگشای پژوهش‌های آینده پژوهشگران و محققان تربیت دینی باشد.

پیشنهادهای پژوهشی

۱. پژوهش‌های آتی می‌توانند هریک از ابعاد سه‌گانه تربیت دینی (اعتقادی، اخلاقی، عملی) را به‌صورت جداگانه و جامع، از منظر سند تحول بنیادین مورد بررسی قرار دهند.

۲. پژوهش‌های آتی می‌توانند به پژوهشی تطبیقی در رابطهٔ با تربیت دینی، از منظر سند تحول بنیادین با سایر فلاسفه مسلمان بپردازند.

۳. پژوهش حاضر تربیت دینی را به‌صورت کلی مورد بررسی و تحلیل قرار داد، پژوهش‌های آتی می‌توانند به بررسی و تحلیل تربیت دینی در دورهٔ نوجوانی و جوانی از منظر سند تحول بپردازند.

۴. پژوهش‌های آتی می‌توانند یکی از ابعاد سه‌گانه تربیت دینی را به‌صورت مجزا، به‌عنوان مثال تربیت اعتقادی، در سنین مختلف زندگی انسان، با هم مقایسه و حدود و ثغور آن را مشخص کنند.

پیشنهادهای کاربردی

۱. یافته‌های این پژوهش، می‌تواند قابلیت کاربرد در نظام آموزش و پرورش عمومی کشور (ابتدایی تا متوسطه دوم)، به‌خصوص تربیت دینی داشته باشد؛ زیرا اولاً، یافته‌های حاصل از این پژوهش، می‌تواند به معلمان نشان دهد که چه روش‌هایی در انتقال محتوای دینی در کتاب‌های درسی به کودکان در پیش بگیرند که برای کودکان تا قبل از سن بلوغ مفید باشد و در رشد جنبهٔ دینی شخصیت آنها نیز سودمند باشد.

۲. همچنین نتایج این پژوهش می‌تواند در نظام آموزش عالی راهگشا باشد. از این جهت که با برگزاری سمینارها و کارگاه‌های آموزشی در زمینهٔ موضوع مورد پژوهش، تغیراتی مثبت در دید جامعه علمی نسبت به تربیت دینی ایجاد کند و اثبات کند که تربیت دینی صحیح، نمی‌تواند فقط ناظر به بعد عمل باشد، بلکه مراد از تربیت دینی، آن‌گونه تربیتی است که کودک و نوجوان را هم در قلمرو اعتقادی و هم اخلاقی و البته فقهی، مورد تربیت و تعلیم قرار می‌دهد.

۳. از دیگر کاربردهای این پژوهش، قابلیت کاربردی آن برای والدین کودکان است. یافته‌های این پژوهش به والدین کمک می‌کند تا اولاً، بدانند و بتوانند الگوی تربیت مناسبی برای کودکانشان، در هر سه حیطه اعتقادی، اخلاقی و فقهی از تربیت دینی باشند. ثانیاً، بدانند که در هر بازه سنی، چگونه باید در فرایند تربیت دینی، فرزندانشان را کمک دهند و از افراط و تفریط در این زمینه بپرهیزند.

۴. از دیگر قابلیت‌های کاربردی این پژوهش، کاربرد نتایج و یافته‌های آن در مراکز مشاوره می‌باشد؛ از این جهت که می‌توان بسیاری از سؤالات والدین را در زمینهٔ تربیت دینی صحیح کودکان و نوجوانان تا قبل از سن بلوغ را پاسخ داد.

منابع

اقدامی، یدالله، محمدرضا شرفی، افضل‌السادات حسینی و نرگس سجادیه، ۱۳۹۹، «تبیین الگوی رویکرد معنوی به تربیت دینی در دوره دوم کودکی (مبتنی بر معرفت‌شناسی از منظر علامه طباطبائی)»، ***تربیت اسلامی***، ش۳۷، ص۵۳-۸۰.

اندیشه، هاشم، احمد عابدی و حسین شریف عسگری، ۱۳۹۹، «کارکردهای شناختی تربیت دینی در هستی»، ***پژوهشنامه معارف قرآنی***، ش۴۳، ص۳۹-۶۴.

باهنر، ناصر، ۱۳۸۷، ***آموزش مفاهیم دینی همگام با رشد***، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی.

بهروزی امین، زهرا، لطف‌الله عباسی سروک، معصومه صمدی و حمیدرضا رضازاده بهادران، ۱۴۰۰، «تبیین تحلیلی مشارکت از منظر زیر نظام راهبری و مدیریت سند تحول بنیادین آموزش و پرورش»، ***اندیشه‌های نوین تربیتی***، ش۶۲، ص۱۸۹-۲۱۹.

بیجنوند، فرامرز و خسرو باقری ، ۱۳۲۱، ***«تبیین مؤلفه‌ها و مصادیق عبودیت از منظر نهج‌البلاغه»***، اولین همایش نهج‌البلاغه و علوم انسانی، همدان، دانشگاه بوعلی سینا.

پورخزایی، علی، ۱۳۹۸، ***«بایسته‌های تربیت دینی مدارس ازدیدگاه شهید مطهری»***، اولین همایش ملی مدرسه فردا، اردبیل.

ترکاشوند، سینا، سوسن کشاورز، اکبر صالحی و محمدحسن میرزامحمدی، ۱۳۹۸، «ارائه الگوی نظری عدالت تربیتی در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی بر اساس مبانی معرفت‌شناختی عدالت فارابی»، ***مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی***، ش۹، ص۷-۳۴.

جعفری، مجید و ابوالقاسم یعقوبی، ۱۳۹۷، ***«تبیین تربیت دینی نسل نوجوان»***، هشتمین همایش علمی و پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی.

داودی، محمد، ۱۳۹۳، ***تأملی در معنای تربیت دینی و نسبت آن با مفاهیم نزدیک***، تهران. راسخون.

دلبری، سید محمد، عباس مصلایی‌پور و حسن عباسملکی، ۱۳۹۳، «الگوی اهداف تربیت دینی مبتنی بر آموزه‌های قرآن کریم»، ***نوآوری‌های آموزشی***، ش۵۰، ص۷-۳۰.

دلشاد تهرانی، مصطفی، ۱۳۸۱، ***سیری در تربیت اسلامی***، تهران، مؤسسه نشر و تحقیقات ذکر.

رضایی داودی، علیرضا و ابراهیم آرمند، ۱۳۹۷، ***«نگاهی به ارتباط نهاد دین با نهاد آموزش و پرورش با تأکید بر تربیت دینی در سند تحول بنیادین»***، کنفرانس ملی پژوهش های حرفه ای در روانشناسی و مشاوره با رویکرد دستاورهای نوین در علوم تربیتی و رفتاری «از نگاه معلم»، میناب. https://civilica.com/doc/1020208

سبحانی‌نژاد، مهدی، نجمه احمدآبادی، آزاد محمدی و فاطمه اشرفی، ۱۳۹۳، «تبیین ماهیت، ابعاد و مؤلفه‌های علم تربیت دینی»، ***مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی***، ش۵۸، ص۳۹-۵۶.

شجاعی زند، علیرضا، ۱۳۹۸، «از دین‌سازی عقل تا دین‌سازی علم»، ***راهبرد فرهنگ***، ش۴۶، ص۷-۴۰.

شرفی، محمود و زینت شرفی، ۱۳۹۲، «تحلیل و مقایسه نیازهای تربیت دینی دانش‌آموزان دوره متوسطه در ابعاد شناختی، عاطفی و عملکردی»، ***رهیافتی نو در مدیریت آموزشی***، ش۱۶، ص۱۱۹-۱۳۹.

شکری نصرت آباد، احترام و اسدالله خدیوی، ۱۳۹۸، «آشنایی با شاخصه‌ها و ویژگی‌های تعلیم و تربیت اسلامی و بهره‌گیری از آن‌ها برای آموزش کودکان دبستان»، ***پژوهش و مطالعات اسلامی***، ش۳۱، ص۱-۲۰.

صمدیان، زهره، ۱۳۹۳، ***«ضرورت تربیت دینی در برنامه درس دوره متوسطه تحصیلی»***، نخستین همایش ملی علوم تربیتی و روان‌شناسی، مرودشت.

عجم، علی‌اکبر و محمود سعیدی‌رضوانی، ۱۳۹۲، «چالش در اهداف تربیت دینی (شناخت، عاطفه و عملکرد)»، ***پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی***، ش۱۷، ص۴۹-۷۰.

فاتحی ابراهیم‌آباد، ابوالفضل، رضا شمس‌آبادی و طاها درخشانفر، ۱۳۹۴، ***«تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش»***، دومین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و سبک زندگی.

ماهروبختیاری، حجت‌الله، محمدمهدی رشیدی و معصومه علی‌محمدی، ۱۳۹۷، «مؤلفه‌ها و شاخص‌های تربیت اسلامی از نظر قرآن کریم»، ***معرفت***، ش۲۵۴، ص۲۳-۳۳.

مبانی نظری سند تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰، شورای عالی آموزش و پرورش.

مهدی‌زاده، سید محمد، ۱۳۷۹، «مطالعات فرهنگی، رهیافتی انتقادی به فرهنگ و جامعه نو»، ***رسانه***، ش۴۱، ص۲۲-۳۵.

میرزابیگی، شمس‌الله و یدالله خرم‌آبادی، ۱۳۹۴، «***بررسی رویکردهای دینی، قرآنی در سند تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت ایران***»، همایش بین‌المللی مدیریت.

نیرومند، زینب، علی محبی و نجمه وکیلی، ۱۳۹۹، «بررسی اهداف تربیت دینی نوجوانان با رویکرد نشاط‌آوری»، ***پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی***، ش۴۹، ص۱۵۵-۱۷۹.

Broberg, Maximilian, 2017, "The use of teaching materials in religious education in Sweden: a quantitative analysis of Swedish religious education teachers' reported use of teaching materials in RE classrooms", ***British Journal of Religious Education***, P.45-55.

Estrada, C.A.M., Lomboy, M.F.T.C., Gregorio, E.R.et al, 2019, Religious education can contribute to adolescent mental health in school settings, In ***J Ment Health Syst*** 13, 28

Cumper, P, 2016, Religious education in Europe in the twenty-first century.In ***Law, religious freedoms and education in Europe***, Routledge, p.233-254.

Saroglou, Vassilis; Clobert, Magali; Cohen, Adam; and more, 2020, "Believing, Bonding, Behaving, and Belonging: The Cognitive, Emotional, Moral, and Social Dimensions of Religiousness across Cultures", ***Sage pub journals***.